

Opracowanie:

Jolanta Szada- Borzyszkowska

Centrum Kształcenia Ustawicznego

im H. Sienkiewicza w Białymstoku

PROJEKTOWANIE UNIWERSALNE

Część I

WPROWADZENIE DO TEMATYKI NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI

Abstrakt

Tekst poświęcony jest głównym zasadom obsługi osób z niepełnosprawnościami. Część pierwsza opracowania dotyczy charakterystyki osób z niepełnosprawnością ruchową, z dysfunkcją wzroku i słuchu. Omówione zostają bariery i przeszkody w ich funkcjonowaniu. Wyszczególnione są także główne zasady postępowania z osobami z ww. rodzajami niepełnosprawności. Część druga omawia ideę projektowania uniwersalnego oraz wskazuje na możliwości projektowania przestrzeni życia publicznego dostępnej dla osób z niepełnosprawnością zgodnie z ich indywidualnymi potrzebami.

Czym jest niepełnosprawność?

Zgodnie z Ustawą o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych z dnia 27 sierpnia 19987 roku¹ **niepełnosprawność** oznacza „trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy”. Według innej definicji: niepełnosprawność, to długotrwały stan, w którym występuje obniżenie sprawności funkcji fizycznych, psychicznych, intelektualnych lub sensorycznych, które na skutek barier istniejących w środowisku życia osoby z niepełnosprawnością uniemożliwiają na równi z osobami sprawnymi na pełny udział w życiu społecznym².

Klasyfikacja rodzajów niepełnosprawności

¹ Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych z dnia 27 sierpnia 19987 roku. Dz.U. 1997 nr 123 poz. 776.

² Źródło: UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej przyjęło (za europejską klasyfikacją rodzajów niepełnosprawności³) stosowanie następującej symboliki przy orzecznictwie o niepełnosprawności:

01-U – niepełnosprawność intelektualna (umysłowa)

02-P – choroby psychiczne

03-L – zaburzenia głosu, mowy i choroby słuchu

04-O – choroby narządu wzroku

05-R – niepełnosprawność ruchowa

06-E – epilepsja

07-S – choroby układu oddechowego i krążenia

08-T – choroby układu pokarmowego

09-M – choroby układu moczowo- płciowego

10-N – choroby neurologiczne

11-I – inne, w tym schorzenia: endokrynologiczne, metaboliczne, zaburzenia enzymatyczne, choroby zakaźne odzwierzęce, zeszpecenia, choroby układu krwiotwórczego.

Symbol przyczyny niepełnosprawności odzwierciedla rozpoznanie uszkodzenia lub choroby, która niezależnie od przyczyny jej powstania powoduje zaburzenia funkcji organizmu oraz ograniczenia w wykonywaniu czynności życiowych i aktywności społecznej jednostki.

Orzeczenie może zawierać więcej niż jeden symbol przyczyny niepełnosprawności, nie więcej jednak niż trzy symbole schorzeń, które w porównywalnym stopniu wpływają na zaburzenie funkcji organizmu. Ustawodawca ograniczył liczbę symboli przyczyn niepełnosprawności na każdym z orzeczeń do trzech, wymagając jednocześnie, aby w przypadku orzeczenia stopnia niepełnosprawności albo niepełnosprawności, każdy z symboli zawartych w orzeczeniu niezależnie od pozostałych stanowił samodzielną przyczynę niepełnosprawności lub jej stopnia.

³ International classification of functioning, disability and health (ICF), Światowa Organizacja Zdrowia, Genewa 2001. Pobrano z: https://www.cez.gov.pl/fileadmin/user_upload/Wytyczne/statystyka/icf_polish_version_56a8f7984213a.pdf [26.02.2021].

Bariery i trudności dotykające osoby z niepełnosprawnością

Osoby z niepełnosprawnością mają utrudnione funkcjonowanie w społeczeństwie ze względu na swoje specyficzne potrzeby oraz ze względu na bariery, które napotykają⁴:

- bariery architektoniczne
- bariery społeczne
- bariery funkcjonalne (czynne, np. trudności w zdobywaniu i przekazywaniu informacji)
- bariery bierne (np. nieczytelne napisy, brak oznaczeń brajlowskich itp.)
- bariery względne (osoby z niepełnosprawnością mogą niwelować pojawiające się w ich życiu bariery i trudności np. za pomocą specjalistycznych urządzeń)
- bariery bezwzględne (bariery, których nie można samodzielnie pokonać).

W naszym funkcjonują stereotypy, które często wpływają na nasze postawy wobec osób z niepełnosprawnością. Stereotypy te wynikają z braku wiedzy na temat poszczególnych rodzajów niepełnosprawności oraz przekazywanych potocznych opinii i sądów, np.:

- każda osoba z niepełnosprawnością potrzebuje naszej pomocy
- wszystkie głuche osoby czytają z ruchu warg
- do osoby niesłyszącej trzeba mówić bardzo wolno
- nie możemy poprosić osoby z problemami z mową o powtórzenie wypowiedzi
- osoby niewidome mają bardziej wyczulony dotyk i lepszy słuch
- możemy wieszać torby na wózku osoby z niepełnosprawnością ruchowa lub kłaść jej bagaż na kolanach
- osoby z niepełnosprawnościami wstydzą się swojej dysfunkcji
- osoby z niepełnosprawnością nie mogą zdobywać wyższego wykształcenia, uczyć się języków
- osoby z niepełnosprawnością nie mogą funkcjonować we wszystkich obszarach życia społecznego i kulturalnego.

Zasady zachowania się w kontaktach z osobami z niepełnosprawnością

⁴ Materiały szkoleniowe, Szkolenie w obszarze projektowania uniwersalnego. AXON, Centrum Edukacyjno-Metodyczne, Białystok 2021.

- Zachowuj się taktownie.
- Zanim podejmiesz kroki, by pomóc osobie z niepełnosprawnością – zapytaj, czy potrzebuje pomocy (osoby z niepełnosprawnością chcą być traktowane jak niezależni ludzie; pomoc oferuj jedynie wtedy, gdy dana osoba jej naprawdę potrzebuje).
- Nie dotykaj wózka, białej laski, unikaj klepania po ramieniu, brania pod ramię – nie naruszaj przestrzeni osobistej osoby z niepełnosprawnością.
- Odpowiednio się komunikuj.
- Nie podejmuj decyzji za osoby z niepełnosprawnością. Zawsze zwracaj się do niej bezpośrednio, a nie do jej pomocnika, osoby towarzyszącej, czy tłumacza języka migowego. Zwracaj się do niej tak, jak do każdej innej osoby.
- Uprzejmie reaguj na prośby osoby z niepełnosprawnością (np. o pomoc przy poruszaniu się, o pomoc przy dostosowaniu jakiego elementu otoczenia do jej potrzeb itp.). Stawiaj osobę z niepełnosprawnością na pierwszym miejscu.
- Mów „osoba z niepełnosprawnością”, a nie „kaleka”, „inwalida”, „ślepy”, „głuchy”, „upośledzony”, „przykuty do wózka”.
- Bądź asertywny i empatyczny. Nie spełniaj próśb, które przekraczają twoje kompetencje.

Trudności osób z niepełnosprawnością w codziennym życiu

A. Osoby z niepełnosprawnością ruchową

Niepełnosprawność ruchowa – to stan człowieka znajdującego się w sytuacji obniżonych możliwości motorycznych ciała. Najczęściej jest to związane z uszkodzeniem kończyn wynikających ze zmian rozwojowych w okresie płodowym, chorób, wypadków i działania innych czynników upośledzających rozwój ruchowy.

Niepełnosprawność ruchowa może być widoczna (osoba porusza się na wózku) lub niewidoczna (schorzenie kręgosłupa). To wpływa na różny sposób codziennego funkcjonowania, a tym samym różne potrzeby w zakresie używania sprzętu wspomagającego poruszanie się oraz w zakresie przystosowania miejsca pracy.

U osób z niepełnosprawnością ruchową mogą występować różne zaburzenia, w tym:

- zaburzenia wykonywania ruchów celowych
- kłopoty z chwytem precyzyjnym

- zaburzenia koordynacji ruchowej
- problemy z integracją sensoryczną
- współruchy (synkinezje)
- zaburzenia motoryczne mowy
- trudności w poruszaniu się
- trudności w przyjęciu prawidłowej pozycji ciała
- zaburzenia orientacji w przestrzeni
- zaburzenia dotyku, czucia
- zaburzenia lateralizacji – rozróżniania prawej i lewej strony⁵.

Obsługa osób z niepełnosprawnością ruchową

- Należy zapytać osobę jeżdżącą na wózku inwalidzkim w jaki sposób możemy jej pomóc (czasami wystarczy otworzenia i przytrzymanie drzwi, niekiedy pomoc będzie polegała na doprowadzeniu wózka do odpowiedniego miejsca).
- Jeśli jest to możliwe, to stań w niewielkiej odległości od osoby na wózku, aby nawiązać z nią kontakt. Nie pochylaj się nad taką osobą, najlepiej usiądź na wysokości jej wzroku w czasie rozmowy, by nie musiała ona nadwyręzać szyi.
- Nie dotykaj wózka bez zgody osoby z niepełnosprawnością ruchową.
- Drzwi powinny być zawsze otwarte, a podjazdy wolne od przeszkód.
- Niezbędne przedmioty powinny być umieszczone w zasięgu rąk osoby z niepełnosprawnością ruchową tak, by były dostępne, kiedy są potrzebne.
- Pomóż ustalić najłatwiejszą drogę do pokonania wózkiem inwalidzkim.
- Nie chwytaj za laskę lub kulę, bo takie gesty mogą zaburzyć równowagę osoby z niepełnosprawnością ruchową.
- Uprzedzaj o śliskich nawierzchniach.

B. Osoby z dysfunkcją słuchu (niesłyszące i niedosłyszące)

⁵ Wolski P., Niepełnosprawność ruchowa. Między diagnozą a działaniem, Warszawa, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich 2013.

Osoby niesłyszące – nie odbierają mowy za pomocą słuchu w sposób naturalny. Informacje odbierają głównie za pomocą wzroku. Nie są w stanie opanować mowy ustnej drogą naturalną, tj. poprzez naśladowanie słyszanej mowy otoczenia.

Osoby niedosłyszące (słabosłyszące) – dysfunkcja ogranicza odbiór mowy drogą słuchową. Pełniejszy odbiór mowy jest możliwy przy zastosowaniu aparatu słuchowego. Możliwe jest opanowanie mowy drogą naturalną, jednak wada powoduje często ograniczenia i zniekształcenia odbieranej mowy ustnej. Osoby niedosłyszące mają pewne trudności w kontaktach słownych, korzystaniu z radia, czy w pracy wymagającej dobrego słuchu.

Komunikacja z osobami niesłyszącymi lub niedosłyszącymi

Istnieje wiele sposobów na komunikację stosowaną przez osoby niesłyszące i niedosłyszące. Jednym z nich jest stosowanie języka migowego. Język migowy jest językiem wizualno-przestrzennym. Język migowy opiera się na swoim własnym słownictwie oraz systemie gramatycznym. Na zasób pojęć migowych składają się znaki ideograficzne (zwane migami), które czasem są odpowiednikiem krótkich zwrotów w języku mówionym. Uzupełnieniem systemu znaków są tzw. znaki daktylograficzne: alfabet palcowy, znaki przyporządkowane znakom interpunkcyjnym, liczebnikom głównym i porządkowym czy ułamkom. Polski język migowy jest odmienny od języka mówionego, ponieważ charakteryzuje się inną składnią. W przypadku, gdy język migowy jest pierwszym językiem osoby niesłyszącej, to trudno jest jej czytać z ruchu warg w drugim języku. Z kolei, osoby niedosłyszące wspomagają się aparatami wzmacniającymi i porozumiewają się na ogół w języku polskim. Dodatkowo ułatwiają sobie odbiór mowy patrząc na ruchy warg swojego rozmówcy.

W kontaktach z osobami z niepełnosprawnością słuchową obserwuj, w jaki sposób się ona komunikuje. Poinformuj ją, gdy nie rozumiesz jej komunikatów.

Skuteczną pomocą jest korzystanie z tłumacza języka migowego. Jeśli rozmowie z osobą z niepełnosprawnością towarzyszy tłumacz, to zawsze zwracaj się do swojego rozmówcy, a nie do tłumacza. Czasami wystarczy kontaktowanie się za pomocą komunikatów zapisanych na kartce. Pisz zdania krótkie i pojedyncze.

Zawsze utrzymuj kontakt wzrokowy, mów wyraźnie i nie zasłaniaj twarzy. Nie krzycz do osoby niesłyszącej lub niedosłyszącej. Jeśli używa aparatu słuchowego, Twój głos będzie jej przeszkadzał. Jeśli nie rozumiesz tego, co mówi osoba niesłysząca, poproś o powtórzenie komunikatu lub zaproponuj inny sposób porozumiewania się.

C. Osoby z dysfunkcją wzroku (niewidome i niedowidzące)

Grupę osób z niepełnosprawnością wzrokową stanowią osoby niewidome i osoby słabowidzące. Różnią się one między sobą możliwościami korzystania z takich funkcji wzrokowych jak: ostrość widzenia, pole widzenia, wrażliwość na światło i kontrast, widzenie barw oraz percepcja ruchu i kształtu. W poszukiwaniu skutecznych metod wsparcia najważniejsza jest ocena możliwości tej grupy osób oraz uwzględnienie nowoczesnych technologii wspierających komunikację.

Osoba niewidoma – to osoba, która całkowicie nie odbiera wrażeń wzrokowych. W życiu codziennym przy wykonywaniu czynności posługuje się technikami bezwzrokowymi.

Osoba niewidoma od urodzenia – to osoba, która urodziła się niewidoma lub straciła wzrok w wyniku schorzenia lub urazu w ciągu 5 pierwszych lat życia. W życiu dorosłym funkcjonują jak osoby całkowicie niewidome, ponieważ nie zachowują wrażeń wzrokowych z wczesnego dzieciństwa.

Osoby ociemniałe – to osoby, które utraciły wzrok w wyniku wypadków i schorzeń po 5. roku życia. Poziom ich funkcjonowania zależy od okresu utraty wzroku.

Osoby z poczuciem światła – potrafią ustalić kierunek, z którego pochodzi światło, mogą ustalić, czy światło jest zapalone, mogą wskazać gdzie znajdują się okna itp.

Osoby słabowidzące – to osoba z ostrością wzroku równą lub większą niż 3/60 (lub równoważnością 0,05) a mniejszą niż 6/18 (lub równoważnością 0,3) w lepszym oku po korekcji okularowej lub o polu widzenia ograniczonym do obszaru 20 stopni. Osoba słabowidząca mimo okularów korekcyjnych ma trudności z wykonywaniem czynności wzrokowych, ale może poprawić swoją zdolność wykonywania tych czynności poprzez wykorzystanie wzrokowych metod kompensacyjnych, pomocy ułatwiających widzenie i innych pomocy rehabilitacyjnych oraz poprzez dostosowanie środowiska fizycznego.

Funkcjonalne następstwa utraty wzroku

Niewidomi (oraz ociemniali) i słabowidzący stanowią grupę zróżnicowaną pod względem funkcjonowania wzrokowego. Schorzenia czy uszkodzenia narządu wzroku wywołują zmiany w układzie wzrokowym skutkujące znacznym obniżeniem ostrości widzenia oraz

ubytkami w polu widzenia (centralnymi, obwodowymi, połowicznymi lub rozsianymi), rozmyciem oglądanego obrazu czy światłowstrętem. Te problemy z kolei generują powstanie wtórnych następstw zaburzeń widzenia w postaci:

- pogorszenia postrzegania kolorów,
- zmniejszenia wrażliwości na kontrast,
- zaburzenia poczucia głębi,
- zwiększonej wrażliwości na olśnienia,
- problemów z adaptacją do światła i ciemności,
- męczliwości i łzawienia⁶.

W literaturze poruszane są kwestie ograniczeń poznawczych i estetycznych, obejmujących m.in.: wizualne poznawanie świata, nieadekwatność wyobrażeń w myśleniu czy schematyzm pojęć jak również zmniejszenie wrażeń estetycznych z dziedziny malarstwa, architektury, twórczości artystycznej.

Utrata widzenia w znacznym stopniu wpływa na możliwość kształcenia się, znajomość literatury naukowej, poezji, prasy. W istotny sposób ogranicza wypowiedanie się na piśmie i korespondencji.

Niewidomy doświadcza wielu trudności w samodzielnym poruszaniu się. W nieznanym otoczeniu narażony jest na urazy mechaniczne, uderzenie się, upadek. Staje się potencjalną ofiarą wypadków komunikacyjnych, sam również może być jego sprawcą. Ograniczenia przestrzenne w dużej mierze pozbawiają niewidomego człowieka niezależności i skazują na opiekę innych ludzi⁷.

Ogólne zasady obsługi osób z dysfunkcją wzroku

- Zwracaj się bezpośrednio do osoby niewidomej. Nie miej wrażenia, że gdy osoba z niepełnosprawnością wzrokową cię nie widzi – to cię nie ma.
- Bądź przygotowany na to, aby pomóc, np. coś przeczytać, gdy będziesz o to poproszony.
- Drzwi do pomieszczeń muszą być albo zamknięte, albo maksymalnie otwarte. Pozostawianie uchylonych naraża osobę niewidomą na zderzenie się z ich kantem.

⁶ G. Walczak, Stymulacja umiejętności widzenia słabo widzących dzieci, Warszawa 1998.

⁷ D. Piekut-Brodzka, J. Kuczyńska-Kwapisz, Pedagogika specjalna dla pracowników socjalnych, Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2009.

- Jeśli zachodzi konieczność tymczasowego pozostawienia na ziemi jakiś przedmiotów w rejonie przebywania niewidomego, trzeba o ich lokalizacji poinformować.
- Widząc wchodzącego niewidomego do pomieszczenia, warto po niego wyjść do progu drzwi.
- Niewidome osoby należy traktować normalnie, czyli tak, jak innych ludzi.
- Ważnym zwyczajem jest oprowadzenie osoby niewidomej po pomieszczeniach, których nie zna, tak, aby mógł się zorientować w topografii i samodzielnie przemieszczać.
- Informacje, które chce się przekazać osobie niewidomej należy wypowiadać do niej, a nie do osoby towarzyszącej. Asystent nie jest tłumaczem, a brak wzroku nie oznacza braku rozumienia.
- Po zakończeniu rozmowy należy werbalnie zasygnalizować chęć odejścia.
- W mowie potocznej nie trzeba wystrzegać się zwrotów, jak: „widział/a Pan/i”, „czytał/a Pan/i”, „oglądał/a Pan/i”, czy „do widzenia”, bądź „do zobaczenia”, gdyż nie są one niekomfortowe dla osób z dysfunkcją wzroku, a oznaczają poznanie czegoś lub normalne zachowanie.
- Nie należy jednak wskazywać czegoś gestem i słowami „tutaj” lub „tam”, gdyż tego typu podpowiedź nie niesie żadnej informacji praktycznej. Przy określaniu położenia przedmiotów możesz używać orientacji wg wskazań zegara.
- Wchodząc do pomieszczenia, w którym znajduje się osoba z dysfunkcją wzroku należy się przedstawić. Informuj o tym, że wychodzisz z pomieszczenia.
- Wprowadzając osobę niewidomą do jakiegoś pomieszczenia wypada go poinformować gdzie się znaleźliśmy i kto w nim przebywa.
- Nie dotykaj białej laski i nie głośzcz psa przewodnika.
- Chcąc zwrócić się do osoby niewidomej znajdującej się w grupie osób, zasygnalizuj że mówisz właśnie do niej, np. wymieniając jej imię.
- Jeśli chcesz uścisnąć dłoń osoby niewidomej, nie musisz czekać na inicjatywę z jej strony - po prostu powiedz: „Chcę uścisnąć twoją dłoń”.
- Opisu zdarzenia, które nie mają charakteru dźwiękowego.

Prowadzenie osoby niewidomej

- Zapytaj osobę niewidomą, czy potrzebna jej twoja pomoc przy przemieszczaniu się, czy też wystarczą wskazówki słowne.

- Pomagając w przemieszczaniu się pozwól osobie niewidomej chwycić Cię za ramię tuż powyżej łokcia. Nie popychaj jej przed sobą, ani nie ciągnij z rękę.
- Idź jako pierwszy, pół kroku przed osobą niewidomą.
- Podczas asystowania stosuj jak najwięcej komunikatów słownych - informuj o przeszkodach spotykanych na drodze, którą przemierzacie, opisz pomieszczenia, w których osoba niepełnosprawna jest po raz pierwszy.
- Wskazuj także wystające przedmioty na poziomie głowy, drzwi obrotowe, otwarte drzwi.
- Idąc wąskim przejściem odwróć się bokiem. Osoba niewidoma wyczuje nasz ruch i się zatrzyma.
- Idąc w tłumie toruj drogę tak, by osoba niewidoma szła za tobą.
- W razie nagłego niebezpieczeństwa, podaj wyraźny komunikat. Nie wystarczy samo słowo „uważaj”.
- Jeśli chcesz, by osoba niewidoma usiadła, podejdź do krzesła, a jej rękę połóż na oparciu.